

LEKSIKON

MARKO AURELIJE ANTONIN

Daleko od raskoši i lagodnog života carskog Rima, u prljavim vojničkim taborima na obalama Save, završava svijetlo doba ekspanzije Rimskog carstva, odlazi u nepovrat i jedna kultura koju stoljećima nitko neće dostići: u svom malom, skromnom šatoru umro je 17. ožujka 180. godine jedan od najvećih rimskih filozofa, car Marko Aurelije Antonin, a s njim i sve što je pozitivno preostalo u već natrulom carstvu. Kuga, opaka bolest koja je harala već više od deset godina, prekinula je zauvijek očajničke pokušaje velikog cara, vojskovođe i filozofa da ostvari davnašnje Platonove i Senekine sanje - državu filozofa, državu koja će svojom organizacijom i vladavinom najmudrijih i najsposobnijih spasiti carstvo od rasula i dovesti ga na stare svijetle pozicije.

Kao što svaka iluzija traje neznatno vrijeme i nestaje isto tako brzo kao što se i pojavila, tako je i ovaj san o državi filozofa trajao tek jedan kratak čas, isto koliko i život Cezarov. Nestao je zajedno s njegovom smrću, gubeći se nepovratno u vihoru burnih i tragičnih, duboko potresnih sukoba koji su se nadvili nad rimsku civilizaciju. Tek, ostao je carev dnevnik "Samome sebi" kao vječita uspomena na jedno vrijeme u kojemu je carevao zaista najmudriji, najhrabriji i najpravedniji čovjek, kada se bar na čas zaboravilo na sve probleme koje su povijesne prilike donosile, bilo u vidu barbarskih navala, ili pak, kao širenje kršćanstva, pokreta siromašnih i obespravljenih masa s Istoka. Posvuda se tada rasprostrla sreća stare rimske civilizacije, a s njom i prosvjeta i opće zadovoljstvo masa. No, slutnja tragedije svijeta bila je jača od blagostanja i mira - vizija smrti lebdila nad carstvom, veća čak i od mudrosti velikog Cezara.

Marko Aurelije rođen je 26. travnja 121. godine. Otac Annius Verus i majka Domitia Lucilla vuku svoje porijeklo iz Hispanije odakle se porodica preselila na brdo Celij. Otac mu je umro nekoliko godina kasnije, tako da je djed preuzeo daljnju skrb za dječaka. U prvoj knjizi svoga dnevnika Marko Aurelije nam, uz prikaze svih svojih učitelja, iznosi svoje misli o najbližima:

"Plemenitost i blagost naslijedio sam od svog djeda Vera."
(I,1)

"Skromnost i muževnost od onoga što se priča o mome ocu i što sam znam o njemu." (I,2)

"Po majci strah božji i darežljivost te ne samo strah od zlih djela, već i od zlih primisli; od nje sam istovremeno naslijedio i to da živim umjereno, daleko od života bogataša." (I,3)

Car Hadrijan zapazio je tog tihog i povučenog dječaka kad mu je bilo osam godina i odmah ga zavolio. Tome u prilog najbolje govori činjenica da je petnaestogodišnjem Marku odredio za ženu kćerku svog legitimnog nasljednika L. Ceioniusa Commodusa i time ga na neki način predodredio za budućeg cara.

Već od svoje desete godine Marko je pod paskom najboljih tadašnjih učitelja: Fronton ga je podučavao u latinskoj retorici a Junije Rustik u filozofiji. Ovaj potonji učinio je od Marka stoika oduševivši ga Epiktetovim "Razgovorima": od dvanaeste godine carski je dječak nosio grubi filozofski plašt, podvrgavao se krutoj disciplini askete, spavao na golim daskama, a vrijeme dijelio na strogo određene sate rada, promatranja i kratkotrajnog odmora. Nije se družio s vršnjacima, dječачke ga igre nisu nikada odviše zanimale. Pitanja dužnosti i morala zaokupila su svu njegovu dušu, ne ostavljajući nimalo mjesta radosti, smijehu u uživanju mladosti. Ipak, taj ga asketizam nikad nije doveo do isposničke suhoće - odviše je bilo u njemu dobrote i blagosti a da bi mogao prezirati svijet i ljude. Epiktetova je etika konačno tako pronašla osobu koja će je provesti u djelo svojim vlastitim primjerom i aktivnom djelatnošću: "Prilagoduj se stvarima za koje te je sudbina vezala! Voli ljude s kojima te je ona sastavila, voli ih od srca!" (VI,39)

Nakon smrti Cezara, (tako se nazivao L. Ceionius Commodus nakon svoje adoptacije) 1. siječnja 139. godine, Hadrijan je proglasio svojim nasljednikom Antonina (25. veljače iste godine), uz uvjet da taj isti posvoji Marka i mladog sina umrlog Cezara. Hadrijan je umro 10. srpnja. Od tada Marko Aurelije počinje vršiti brojne dužnosti: 138-9. je kvestor, 140. godine konzul, da bi 145. oženio pravu Antoninovu kćerku Faustinu i time stekao lijepe izgleda da naslijedi svog tasta. Krajem 146. godine podijelio je s Antoninom tribunsku i prokonzulsku moć; nakon careve smrti (7. ožujka 161), nasljeđuje prijesto zajedno s drugim posvojčetom, sinom Komodovim L. Verom, te dijeli vlast sve do početka 169. kada L. Ver umire. Pošto je odredio svog sina Komoda za jedinog nasljednika, pošao je na svoju posljednju vojnu, gdje je i umro od kuge, 17. ožujka 181. godine.

Iako bismo mogli slobodno reći da je vrijeme Markove vladavine bilo poprilično mirno doba, ipak je i ono nosilo, ako ne u samom Carstvu a onda na njegovim granicama, velike opasnosti i teško rješive probleme: buknuo je rat na Istoku, započet invazijom Parta na Armeniju, istovremeno dok je i Germanija davala prve znakove velikih i burnih pokreta barbara. Rat je u Armeniji trajao sve do 166. godine. Jedva su Marko Aurelije i L. Ver proslavili svoj veliki trijumf, a već se otvorila jedna nova i duga era sukoba s Germanima. Uz to, trebalo se brzo obračunati s Markomanima, Jazigima i Sarmatima koji su otvoreno prijetili carstvu. No, najveći je problem bila pobuna Avidija Kasija 175. godine, koja je prijetila unutarnjim slabljenjem i

razjedinjenjem. Srećom, narod je stao na stranu svog dobrog cara koji im je omogućio lak, zabavan i raskošan život i držao ih u nadi da će takvo prividno stanje sreće trajati vječno. Tih se godina i emancipacija kršćanstva sve jasnije osjećala i prijetila stvaranjem općeg nereda među siromašnim nezadovoljnicima. Napredak kršćanske propagande krvavo je ugušen 177. u Lyonu. Te iste godine zapažena su nova talasanja u Germaniji; Marko je opet krenuo u novi pohod na obale Dunava; bio je kod Sirmiuma kad je podlegao bolesti, nakon sedam dana groznih muka.

No, nevolje nisu bile samo državničke, političke naravi. Porodica, posebice žena mu Faustina i sin Komod, bijahu veliki problem, iz kojega je Marko Aurelije izašao još jači i postojaniji zahvaljujući svojim stoičkim nazorima o međuljudskim odnosima, o ulozi emocija i strasti u čovjekovu životu. Stoička blagost prema grešnicima i nerazumnima najbolje se baš očituje u odnosu prema Faustini. Evo što sam prevareni muž govori o svojoj ženi za koju biograf Elije Kapitolin veli: *Faustinam satis constat apud Gaietam condiciones sibi et nauticas et gladiatores elegisse;*

"...bogovi su mi dali.....što sam imao ženu tako poslušnu, tako nježnu i jednostavnu..." (I,17)

Sin je Komod najveće Cezarovo razočaranje. Iako je bio okružen najboljim filozofima, slikarima i retoričarima, nasljednik je Marka Aurelija jedino uživao među glumcima, jahačima i gladijatorima iz cirka. Ipak, očinska ljubav, čini mi se, odnijela je ovdje prevagu nad stoičkom dužnošću: umjesto da kao Hadrijan i Antonin posvoji nekog od svog daljeg roda, Marko je Komoda proglasio jedinim svojim nasljednikom. Istina, možda se pribojavao da bi to čudovište koje je toliko podsjećalo na Kaligulu, Nerona i Domicijana, a čiju je ličnost najbolje ocrtao Kapitolin rekavši "*si felix fuisset(Marcus Aurelius), filium non reliquisset*", moglo prouzročiti goleme nevolje carstvu, ukoliko bi ga se uklonilo s prijestolja. Duboko svjestan svega zla koje će njegov vlastiti sin prouzročiti, Marko u jednom momentu dopušta srcu da pobijedi stoičku ravnodušnost, te da očajno zavapi: "Oh smrti, dođi što brže, ne oklijevaj! Udaljujem se iz ovoga života gdje čak i suputnici moji za koje sam se tako borio, mučio, kojima sam tako iskreno želio sreću, očekuju kada li ću napokon umrijeti, jer se nadaju da će im iza moje smrti biti bolje."

Ipak, tih mučeničkih devetnaest godina nisu gotovo nimalo izmijenili Markovu ličnost. Stoicizam, njegova životna ali i življena mudrost, pomogao mu je da shvati nužnost i neminovnost svega što se događa, kako dobrog tako i lošeg. To shvaćanje davalo mu je uvijek iznova veliki polet, želju da kroz svoju ličnost mijenja cijeli svijet kojim upravlja. Takav pokušaj da se jedna strogo individualistička koncepcija življenja, kao što je stoička, poopći, podruštveni, najveća je filozofska vrijednost Markove interpretacije stare helenističke filozofije, no ujedno i najveći promašaj od svih mnogobrojnih započetih djela.

Stoička se doktrina, pa tako i Markova, dijelila na tri dijela: fiziku, logiku i etiku. Za Marka Aurelija, kao i za ostale stoičare, prva dva dijela, ma koliko bila važna i ko-

risna, podređeni su etici koja ima dominantnu ulogu kod svih filozofa osim kod Seneke. Stoička etika počiva na jednom malom broju dogmi ili jasnih i razgovijetnih istina, a njih izučava panteistička fizika, osnova filozofije stoicizma: čovjek je dijete boga; ljudski um, koji predstavlja osnovu i srž čovjekova bića, samo je jedan mali djelić svjetskog uma, logosa, općeg zakona svijeta. Malo je važno kako će taj logos biti pojmljen: da li kao jedinstveni bog, često nazivan Zeusom, ili pak kao cjelina sastavljena od mnoštva bogova; malo je važno to što logos ne isključuje ni Nužnost ni Slučaj, jer je i jedno i drugo posve prirodno:

"Božja su djela puna providnosti. Slučajni događaji nisu neprirodni. Oni su povezani i isprepletani rukom provide-nja. Sve izvire iz njega. A usporedo s njim ide Nužnost i ono što koristi svemu, a čiji si ti sićušan dio." (II,3)

U stoika nema određene vjere u bogove, nema određenog stava bilo o kojoj religiji. Misli uvijek imaju dvije strane: jednu, ako postoje bog i duša, drugu, ako ih nema. "Ili je sve neodređena smjesa, zbrka, atomi, koji se skupljaju i rasipaju, ili pak postoji u svijetu red, jedinstvo providnost..." (VI,10) "Štogod ti činio i mislio, ne zaboravi jedno: možda ćeš umrijeti za trenutak. Ako ima bogova, nije strašno otići sa svijeta: oni te neće unesrećiti; ako ih pak nema, ili ako se ne brinu za ljude, vrijedi li živjeti na takvom svijetu gdje nema bogova i promisli?" (II,11) Polazeći sa skepsom prema krajnjim pitanjima svijeta i njegova uzroka, Marko nas upozorava: nije važno hoćemo li prihvatiti atomističko ili teleološko učenje; važno je samo da shvatimo da u ovome svijetu neka providnost, neki zakon, neki logos postoje i djeluju. Njihovo ime, njihov monizam ili pluralitet sekundarna su pitanja. Tek, treba shvatiti da postoji jedan opći zakon stalne mijene svega postojećeg i da naš razum treba biti vodič prema shvaćanju tog zakona.

"Razum koji prožima svijet zna s kakvom namjerom što radi i na kakvu materiju djeluje." (VI,5)

"Dužina ljudskog života samo je točka u vremenu, njegovo postojanje u neprestanom toku (Heraklit), čula su mutna, sklop čitavog tijela podliježe raspadanju i truleži... Jednom rječju, sve što sačinjava tijelo rijeka je, a što je u vezi s dušom, san i dim. Život je borba i putovanje stranca, a posmrtna slava je zaborav. Pa što nas onda može voditi? Samo i jedino filozofija..." (II,17)

Čovjekova suština, dakle, nije ništa drugo do razum. Sigurno. Ali, taj isti razum, često nazivan vodičem ili unutarnjim demonom, osuđen je na jedinstvo s tijelom i dušom. Oni jesu u nama, u tom smislu što su nam dani, bolje reći posuđeni za život; ali, oni nisu MI, oni su za nas izvanjski i nebitni:

"Tijelo, duša, razum: tijelu pripadaju čula, duši želje, razumu božji principi. Sposobnost primanja utisaka s pomoću čula imaju i životinje. Njihovi prohtjevi povlače amo tamo i životinje i poljude, pa čak i Falarida i Nerona... Ako su ovo osobine zajedničke svim spomenutim bićima, onda dobrom čovjeku preostaje samo to da voli i radosno pozdravi sve ono što mu se dešava i što mu život poklanja; da ne okalja demona koji prebiva u njegovu srcu...; da poslušno služi

bogu; da ništa ne govori protiv istine i ništa ne učini protiv pravедnosti..." (III,16)

Ovaj posljednji odlomak sadrži osnovne etičke principe stoicizma: živjeti razumski i po logosu, znači voljeti ljude i radosno pozdraviti sve što nam se dešava i što nam život poklanja. Jer, razum nam sam nalaže da smo društvena bića i da smo kao takvi osuđeni od prirode na koegzistenciju u ovom prolaznom svijetu:

"Čuvaj se da prema nečovjeku ne postupaš onako kao što on postupa prema čovjeku!" (VII,65)

"Prvo: ne treba raditi bez svrhe i bez namjere. Drugo: podesavaj svoje težnje samo prema općem dobru!" (XII,20)

"Duh cjeline zahtijeva zajednicu stvari. Stoga je i stvorio niža radi viših bića, a viša da bi radila u suglasnosti sa sobom. Vidiš li kako je jedne podredio, a druge sredio i kako je svakome odredio ono što mu pripada, a najplemenitija povezoao da budu u slozi." (V,30)

"Svaka stvar teži za onim za što je stvorena. U toj njezinoj težnji njezin je cilj. A tamo gdje je cilj, tu je i korist i spas svake stvari. Spas razumnoga bića je u zajednici."

Stoička je filozofija mudrost onih najplemenitijih, povezanih u vječitom miru i slozi. Takvi ne ljube druge dušom i srcem, već jedino razumom, koji ih poziva na jedinstvo. Oni su viši od ostalih, suđenc im je da pronađu sreću i blaženstvo u sebi samima, a ne, kao drugi, u svojim bližnjima. Drugim riječima, ljubav prema drugima je nužnost no ne ideal i krajnji cilj. Krajnji je cilj autarkičnost, samodostatnost, nepomućenost i čistoća duše.

"Ne troši ostatak svoga života u razmišljanju o drugim ljudima, osim ako to služi općem dobru, jer ćeš, ako se budeš mučio oko toga što ovaj misli ili radi i zašto on to radi, što veli, što misli i namjerava, i ostalim sličnim pitanjima koja nas odvođe od promatranja našeg vlastitog uma, biti spriječen da obaviš neki drugi posao..." (III,3)

Mudrac koji je dosegao autarkičnost, koji je shvatio nužnost, slobodnije gleda na krajnja pitanja. Smrt, kao jedan od osnovnih čovjekovih misterija, bila je predmet interesa mnogih stoičara, pa tako i Marka Aurelija:

"Pomisli da te uskoro neće biti nigdje, da nećeš biti ništa i da će to isto biti i sa stvarima koje sada gledaš i sa ljudima koji sada žive. Sve se stvari po svojoj prirodi moraju mijenjati, preobražavati i nestajati, da bi poslije njih mogle doći druge." (XII,21)

"Smrt nemoj prezirati, nego budi raspoložen prema njoj, jer je i ona nešto što zahtijeva priroda. Prestanak života je pojava ista kao i mladost, starenje, rast i cvjetanje, probijanje zuba, brade, sijede kose, rađanje želja da žena začne i da rodi i druga prirodna djela koje donose razna godišnja doba tvog života... Ako želiš da ti pružim još jednostavnije i utješnije sredstvo za polazak na taj posljednji put, onda zapamti da ćeš namirnije gledati na smrt ako se

osvrneš na stvari od kojih se moraš odvojiti i ako razmisliš kakvi su oni karakteri s kojima tvoja duša više nikad neće biti pomiješana." (IX,3)

Služeći se razumom, jedinim vodičem i upraviteljem, Marko Aurelije demistificira smrt, odmata s nje veo tajanstvenosti i, razgolitivši njezin misterij, prikazuje nam je kao djelo prirode koje ne samo da je nužno, već i koristi prirodi. Zdravorazumsko sagledavanje svega postojećeg, prirodnih fenomena, ljudskih odnosa, odnosa dobra i zla u čovjeku, najveća je vrijednost Markove stoičke mudrosti. Čitajući njegov dnevnik mi ne osjećamo savršenu objektivnost, sustavnost i kompleksnost filozofskih misli, kao u Seneke ili Cicerona,

već naprotiv, jasnoću, neposrednost i jednostavnu, istinski doživljenu mudrost. Ta subjektivnost i istinsko doživljavanje svega napisanog približavaju nam velikog Antonina i čine ga shvatljivim i velikim za sva vremena i za sve ljude koji misle i koji istinski ljube druge i svijet u kome žive i djeluju.